

Original Article

Analysis of the ethical bases of playing the role of the victim in civil compensation with a comparative view of English and French law

Hossain Ghorbani ^{*1}, Bijan Haji Azizi ², Mohammad Molodi ³

¹ Ph.D. student in private law, Faculty of Literature and Humanities, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran.

² Professor of Law Department, Faculty of Literature and Human Sciences, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran.

³ Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Literature and Humanities, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran.

[20.1001.1.24237566.1403.8.1.6.7](https://doi.org/10.22080/LPS.2023.25520.1519)

[10.22080/LPS.2023.25520.1519](https://doi.org/10.22080/LPS.2023.25520.1519)

Received:

August 8, 2023

Accepted:

July 4, 2023

Available online:

August 22, 2023

Keywords:

Ethics, playing a role, compensation for objective damage, basics, the cause of the loss, the victim, fairness.

Abstract

Morality in society is an interwoven set of religious sacredness, political beliefs, habits and customs that are used in an institutionalized manner and control human behavior within the framework of reason and logic. Compensation for the loss is one of the most important topics in the field of civil liability, and the voluntary participation of the victim in choosing the method and quality of compensation has moral justification and explanation. The approach of playing the role of the cause of damage in compensating all types of damage (material, spiritual, physical) with the acceptance and satisfaction of the victim is a secondary agreement in choosing the method and quality of objective compensation that replaces the primary damage and its crystallization is damages that can be objectively compensated. Based on the capabilities and expertise of the actor, he has losses, The desirability of objective compensation is such that in Iranian law it is considered the primary preference for compensation and in English and French law it is considered a secondary preference. In this article, with a descriptive-analytical method, moral principles such as justice, fairness, good faith, and the negation of hardship and embarrassment are studied as the moral bases of citing and preferring this approach with a comparative view of French and English law And with these moral justifications, depending on the type of damage caused, it is preferable and superior to any method and quality of compensation, including monetary methods, although this approach may not be applied in some damages.

*Corresponding Author: Hossain Ghorbani

Address: Faculty of Literature and Humanities, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran.

Email: Ghorbani_hossain@yahoo.com

Extended abstract

1. Introduction

Among the main obstacles in the way of realizing social justice are the dryness and inflexibility of legal rules in regulating social relations and the lack of moral foundations, which makes it difficult to determine the method and quality in accordance with moral principles in the compensation process. The adopted and usual methods and procedures included in the laws have faced the mentioned problem and defect in such a way that none of the methods are comprehensive and consistent with moral principles such as justice, fairness, goodwill and negation of hardship and harm. Despite this, it seems necessary to adopt a method that is more compatible with the moral principles and foundations of Iran's legal system. Today, taking into account the disadvantages of other compensation methods in different legal systems and the shortcomings of legal rules in this field, which in most cases do not lead to full compensation, the approach of participating and playing the role of the cause of loss in objective compensation is suggested according to the type of damage that can be compensated objectively. In this approach, taking into account its moral and economic context and roots and paying attention to the capacity, ability and expertise of the victim in providing satisfaction to the injured party based on the realization of full compensation, the effect of civil liability moves towards justice and efficiency and complying with the same ethical requirements in the participation of the perpetrator of the damage in compensation is also for the benefit of the victim, and in a higher step, the effect of the damage or the effect of its compensation on third parties and even

society is taken into account. and the main question in this article is which one of the moral bases justifies playing the role of the victim in compensation?

The moral foundations of playing the role of the victim are all the causes and principles justifying the adoption and acceptance of this approach with the consent of the victim, which in this article consists of justice, fairness, goodwill and negation of hardship and embarrassment, which by considering them and adopting an approach to their basis, Civil responsibility can lead people's private relationships towards achieving social justice by adopting suitable and favorable methods for the cause of loss and the victim and even society in compensation. and the discussed approach in compensating the damages that there is an objective possibility to compensate is preferable to the mandatory objective or monetary methods chosen by the judge. and this discussion has not been examined from this angle and in this way in the works of other authors, and what has been discussed about compensation is the preference or non-preference of objective or monetary methods for compensation and their effectiveness, regardless of moral principles. Previously, the article "Compensation Methods in Civil Liability" (Bijan Haji Azizi) has discussed the methods of compensation and their effectiveness in the legal system of Iran.

2. Methods

In order to collect resources, a library and it is analytical and descriptive in terms of analysis and inference of the collected materials. Through descriptive analysis and inductive reasoning, the topic is investigated and research results are extracted.

3. Conclusion

Considering the necessity of synchronizing the rules of compensation with the path of moral movement of the society and its conformity with the moral principles that originate from human reason and religious teachings; It is concluded that with the realization of civil responsibility, a religious relationship between the victim and the perpetrator of the damage is created. Expressing the ethical bases of the approach of playing the role of the cause of loss, it is a positive preference and priority over the traditional and usual methods of compensation, which in this research includes justice, fairness, goodwill and negation of hardship and embarrassment. The basis of this approach is the agreement between the perpetrator and the victim, all damages will be compensated and no damage will remain uncompensated. and on the basis of fairness, the opportunity to tolerate the

perpetrator of the loss, which is based on fairness and renouncing mistakes; Provide. good faith, which is the obligation to compensate damages honestly and without trickery and negation of difficulty and embarrassment, whose role is often in justifying the necessity of stopping the execution of the monetary compensation order.

Funding

There is no financial support for writing the article.

Authors' contribution

All authors participated in the writing of the article and each of them was responsible for a part of the work.

Conflict of interest

authors declared no conflict of interest

Acknowledgments

We appreciate and thank all the authors whose scientific works were the light of this article.

علمی پژوهشی

تحلیل مبانی اخلاقی ایفای نقش فاعل زیان در جبران خسارت مدنی با نگاهی تطبیقی به حقوق انگلیس و فرانسه

حسین قربانی^{۱*}، بیژن حاجی عزیزی^۲، محمد مولودی^۳

دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.
^۲ استاد گروه حقوق، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.
^۳ استادیار گروه حقوق، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.

[20.1001.1.24237566.1403.8.1.6.7](https://doi.org/10.22080/LPS.2023.25520.1519)

[10.22080/LPS.2023.25520.1519](https://doi.org/10.22080/LPS.2023.25520.1519)

چکیده

اخلاق در جامعه مجموعه در هم تنیده‌ای از مقدسات مذهبی، اعتقادات سیاسی، عادات و رسومی که بصورت نهادینه شده به کار گرفته شده و در چارچوب عقل و منطق رفتار انسان را کنترل می‌کند. جبران خسارت زیان‌دیده از مهمترین مباحث در حوزه مسئولیت مدنی بوده که مشارکت ارادی فاعل زیان در گزینش روش و کیفیت جبران دارای توجیه و تبیین اخلاقی است. رویکرد ایفای نقش فاعل زیان در جبران تمامی اقسام خسارت (مادی، معنوی، بدنی) با پذیرش و رضایت زیان‌دیده، توافقی ثانویه در گزینش روش و کیفیت جبران عینی بوده که جایگزین خسارت اولیه می‌گردد و تبلور آن در خساراتی می‌باشد که قابلیت جبران عینی بر مبنای امکانات و تخصص فاعل زیان را دارد. مطلوبیت جبران عینی به گونه‌ای است که در حقوق ایران ترجیح اولیه برای جبران خسارت و در حقوق انگلیس و فرانسه ترجیح ثانویه تلقی می‌شود. در مقاله حاضر با روش توصیفی-تحلیلی اصول اخلاقی نظیر عدالت، انصاف، حسن نیت و نفی عسر و حرج به عنوان مبانی اخلاقی استناد و ترجیح این رویکرد با نگاهی تطبیقی به حقوق فرانسه و انگلیس مورد مطالعه قرار می‌گیرد و با این توجیهاات اخلاقی بر حسب نوع مصداق خسارت وارده، بر هر روش و کیفیتی از جبران خسارت از جمله روش‌های پولی، ارجحیت و برتری دارد هر چند ممکن است در برخی خسارات نتوان این رویکرد را به کار بست.

تاریخ دریافت:

۱۷ خرداد ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش:

۱۳ تیر ۱۴۰۲

تاریخ انتشار:

۳۱ مرداد ۱۴۰۲

کلیدواژه‌ها:

مبانی اخلاقی، ایفای نقش، جبران عینی خسارت، فاعل زیان، زیان‌دیده.

* نویسنده مسئول: حسین قربانی

ایمیل: Ghorbani_hossain@yahoo.com

آدرس: دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.

۱ مقدمه

سوال اصلی در این مقاله این است که کدام یک از مبانی اخلاقی توجیه کننده ایفای نقش فاعل زیان در جبران خسارت است؟ در تحقیق حاضر تمامی علل و اصول اخلاقی توجیه کننده استناد و پذیرش این رویکرد؛ عدالت، انصاف، حسن نیت و نفی عسر و حرج است. با این توجیهاات اخلاقی، رویکرد مورد بحث در جبران خساراتی که امکان عینی برای جبران وجود دارد بر روش‌های اجباری تحمیلی عینی یا پولی گزینش شده توسط دادرس، ارجحیت دارد. انطباق این رویکرد با مبانی اخلاقی مذکور به این ترتیب است که با وصف اطلاع و اشراف فاعل زیان و زیان- دیده بر میزان خسارت وارده و روش و کیفیت جبران عینی متناسب، از یک سو تمام خسارات وارده به زیان‌دیده جبران می‌شود که عدل و انصاف را برای طرفین به ارمغان می‌آورد و از سوی دیگر با توجه به مشارکت ارادی فاعل زیان و توجه به امکانات او، ضمن مفروض بودن حسن نیت (جبران خسارت صادقانه و بدون نیرنگ)، از عسر و حرج او جلوگیری می‌شود.

در مقاله حاضر نخست مفهوم نگارندگان از رویکرد ایفای نقش فاعل زیان در جبران خسارت، بررسی می‌گردد و سپس در مباحث بعدی، انطباق رویکرد مذکور با چهار اصل اخلاقی (عدالت، انصاف، حسن نیت و نفی عسر و حرج) که از درجه‌های نفوذ اخلاق در حقوق هستند مورد مطالعه و تحلیل قرار می‌گیرد و فرضیه‌ی اولیه این است که رویکرد مورد بحث در مورد خساراتی که امکان جبران عینی آن وجود دارد، بر اصول اخلاقی مذکور انطباق بیشتری داشته و بر سایر روش‌های تحمیلی مندرج در نظام حقوقی ایران، فرانسه و انگلیس از جمله جبران پولی ارجحیت دارد.

از حیث سابقه، جبران خسارت از زاویه‌ی توجه به نقش فاعل زیان و انطباق آن بر مبانی اخلاقی در آثار دیگر نویسندگان بررسی نشده است و آنچه که در آثار دیگر نویسندگان مرتبط با موضوع این مقاله می‌باشد، بررسی شیوه‌های جبران عینی یا بدلی جبران خسارت و ترجیح یا عدم ترجیح هر کدام

همزیستی سالم و صحیح در یک جامعه متمدن و متعالی مستلزم تنظیم روابط اجتماعی بر مبنای اصول اخلاقی است. از اصول اولیه در اخلاق آن است که کسی نتواند به دیگری ضرری برساند و در صورت ایراد ضرر ملزم به جبران آن باشد (فردوسی پور، کاظمی گل وردی و احمری، ۱۴۰۰: ۱۶۵). بدون تردید علم حقوق مبتنی بر عرف و قواعد اخلاقی شکل گرفته است و در جامعه «حقوق قسمتی از اخلاق است که همزیستی افراد متعدد را فراهم می‌کند» (Giorgio, 2007: 51).

در فرایند جبران خسارت، تعیین روش و کیفیت جبران متناسب با مبانی و اصول اخلاقی دشوار است. شیوه‌های معمول جبران خسارت مندرج در قوانین ایران، انگلیس و فرانسه در برخی از موارد با مشکل و ایراد مذکور روبرو بوده، به گونه‌ای که به جهت عدم توجه به وضعیت زیان‌دیده و فاعل زیان، و در نظر گرفتن نسخه‌ی واحد از روش جبران برای تمام مصادیق و موارد، دارای این ایراد است که هیچ کدام از شیوه‌ها، روشی جامع و منطبق با مبانی اخلاقی (عدالت، انصاف، حسن نیت و نفی عسر و حرج) نیستند و لذا رویکرد ایفای نقش فاعل زیان به جهت انطباق با بسیاری از مبانی اخلاقی مورد توجه قرار می‌گیرد. جوهر رویکرد این است که فاعل زیان بعد از آنکه خسارتی وارد نموده و انتساب خسارت بر او اثبات یا مورد پذیرش او قرار گرفت؛ به جای انتظار برای تحمیل و اجبار به روش جبران از طرف محکمه، پیش‌قدم شده و راهکار جبران عینی خویش را در مصادیق و اقسام خسارت قابل جبران با روش عینی به زیان‌دیده اعلام می‌کند و در صورت رضایت زیان‌دیده به آن و حصول توافق بر جبران عینی توسط فاعل زیان، تحقق جبران به این روش و کیفیت مورد حکم یا اجرا می‌گیرد. هر چند ممکن است در برخی خسارات که قابلیت جبران عینی ندارد و یا در مواردی که زیان‌دیده کیفیت ارائه شده توسط فاعل زیان را نمی‌پذیرد، بحث از این رویکرد منتفی گردد.

به جبران خسارت در دعوی مسئولیت مدنی را بر عهده دارد و «اصطلاحاً جبران خسارت تعهد فاعل زیان می‌باشد نه اشخاص دیگر» (حاجی عزیزی، ۱۳۸۰: ۶۳).

توجه به نگرش نویسندگان حقوقی در انگلیس و در ایران بر کیفیت جبران خسارت؛ رویکرد ایفای نقش فاعل زیان در جبران تمامی اقسام خسارت (مادی، معنوی، بدنی) با پذیرش و رضایت زیان‌دیده متبادر می‌گردد. یعنی تعهدی ثانویه با رضایت طرفین جایگزین خسارت اولیه می‌گردد. این کیفیت جبران مورد نظر طرفین که نمود و تبلور و برجستگی آن در خساراتی می‌باشد که قابلیت جبران عینی با دخالت فاعل زیان را دارد؛ بر هر روش جبران ارجحیت و برتری دارد و برخلاف سایر موضوعات حقوقی که گاهی مبانی اخلاقی و اقتصادی در انطباق با هم نیستند؛ این رویکرد علاوه بر انطباق با مبانی اقتصادی بر مبانی اخلاقی نیز منطبق می‌باشد.

۳ مفهوم اخلاق

خلاق، جمع خلق به مفهوم صفت نفسانی پایدار (ابن منظور، ۱۴۰۵: ۱۰ / ۸۸) شامل فضائل که باعث سعادت و نجات و مجاورت انسان با اهل الله می‌شود و شامل رذائل که سبب هلاک آدمی می‌شوند (نراقی، ۱۳۷۹: ۳۲). اخلاق در زندگی انسان بسیار تأثیرگذار است. و هنگامی که می‌کوشیم با ابزار عقلانی به مجموعه‌ای از معیارها برای تشخیص فعل خوب از بد برسیم، سروکار ما با گزاره‌های اخلاقی است که آمیخته با ارزش‌های انسانی است که بهتر زیستن را به انسان می‌آموزد (غفاری و باغبان زاده، ۱۳۹۶: ۱۰۴؛ رهنمایی و محمد آبادی، ۱۳۹۸: ۴۸).

در علم اخلاق راههای آراسته شدن نفس به آنها را تبیین می‌کند و تقوا اصل ارجح بر تمام اصول اخلاقی اسلام است که نماد حسن فاعلی برای سایر اصول اخلاقی است که حسن فعلی را نشان می‌دهند (جهانیان، ۲۹: ۱۳۹۲) و در آیهی «الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيُبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ» حسن عمل فعلی و فاعلی به عنوان هدف

بدون تحلیل مبانی اخلاقی ترجیح هر روش (با عنوان مستقل و مجزا) بوده است. از جمله سابقاً مقاله «روشهای جبران خسارت در مسئولیت مدنی» (بیژن حاجی عزیزی) به بیان شیوه‌های جبران و کارآیی آنها در نظام حقوقی ایران پرداخته است. که بر اساس نتایج به دست آمده از این مقاله در نظام حقوقی انگلیس و فرانسه، جبران پولی بر جبران عینی ارجحیت دارد و در حقوق ایران علی‌رغم اولویت جبران عینی، جبران پولی گستردگی دارد. اما در مقاله حاضر اصولی چون عدالت، انصاف، حسن نیت و نفی عسر و حرج، بعنوان مبانی اخلاقی ترجیح و توجه به ایفای نقش فاعل زیان با رضایت زیان‌دیده به عنوان رویکردی مطلوب در امکان جبران عینی خسارت به عنوان یک روش و کیفیت جبرانی بررسی گردیده است.

۲ مفهوم رویکرد ایفای نقش فاعل زیان در جبران خسارت

در تحقیق حاضر مفهوم رویکرد ایفای نقش فاعل زیان در جبران خسارت اینست که خساراتی که امکان جبران عینی با توجه به ظرفیت یا تخصص یا امکانات فاعل زیان وجود دارد، به جای اینکه مسیر دادرسی و اجرایی طولانی پیموده شود و صدور حکم و اجرای حکم جبران خسارت به روش جبرانی تحمیلی و معین توسط محکمه مشخص گردد؛ فاعل زیان پیش‌قدم شده و کیفیت جبران عینی مورد نظر خویش را به زیان‌دیده عرضه کرده و زیان‌دیده را مجاب کند که به انجام این روش پیشنهادی فاعل زیان رضایت دهد و توافق ثانویه‌ای برای جبران خسارت میان فاعل زیان و زیان‌دیده محقق گردد و ادامه‌ی روند جبرانی بر مبنای این توافق صورت پذیرد.

در حقوق انگلیس در بحث قراردادهای نقض تعهد اولیه به یک تعهد ثانوی در مورد جبران خسارت منتهی می‌شود. که در موارد امکان، طریق اجرای عین تعهد مطلوبیت دارد (Solene, 2012: 22). به نظر عده‌ای در حقوق ایران اصولاً فاعل زیان تکلیف

جامعه باشد وگرنه عدم مطابقت قوانین با روند اخلاقی اجتماع، خطر آفرین است.» (آهنگران و احمدی، ۱۳۹۹: ۹۶) و به جرات باید گفت که حقوق بدون اخلاق، فاقد لطافت و پویایی بوده و صرفاً اطاعت از اقتدار است.

دیدگاه اخلاقی بودن حقوق، از فلسفه‌های سنتی و مهم علم حقوق و از جمله مسئولیت مدنی و بالاخص جبران خسارت محسوب می‌گردد و در تمامی دوران‌ها طرفداران همیشگی و ثابت خود را داشته است (ایمانی پیر آغاچ و روشن، ۱۴۰۰: ۶۴).

برخی عقیده دارند که اثرگذاری اخلاق در مسئولیت مدنی، به ناشایست بودن و نکوهش ضرر به عنوان رذیلت از نظر جامعه برمی‌گردد (کاتوزیان، ۱۳۸۶: ۳۱۰-۳۱۱). بر این اساس قواعد منع اضرار به غیر و هنجارهای مرتبط با ضرورت جبران خسارت، از جمله گزاره‌های اخلاقی مبتنی بر حمایت از زیان‌دیده بوده است (صفایی و رحیمی، ۱۳۸۹: ۲۲۵). از دیدگاه برخی نویسندگان نقش اخلاق و از جمله ارزش اخلاقی انصاف در مسائل مربوط به آثار مسئولیت مدنی از جمله در روش و کیفیت نحوه جبران خسارت یا جبران کامل خسارات بسیار برجسته و پررنگ است (بادینی، ۱۳۹۲: ۲۸-۴۱).

در نگرش اخلاقی به حقوق و بررسی مبانی اخلاقی آن، موضوعات حقوقی از جمله جبران خسارت صرفاً یک التزام اخلاقی به یک تکلیف به شمار می‌آید، لذا جبران خسارت به لحاظ جنبه‌های اخلاقی موجود در آن وظیفه فاعل زیان است.

همچنین در بررسی مسئولیت مدنی و قواعد جبران خسارت، به دلیل توسل و تمسک به جنبه‌های اخلاقی پشتوانه‌ی محکمی نسبت به سایر موضوعات وجود دارد؛ چرا که به صورت سنتی، قواعد جبران خسارت دارای وصف اخلاقی است و جبران خسارت به عنوان جلوه و نماد پسندیده بودن و نیکویی تلقی می‌گردد و صورت والایی از اجرای عدالت مطلوب به عنوان هدف مسئولیت مدنی می‌باشد.

از خلقت انسان بیان شده است (طباطبایی، ۱۳۶۰: ج ۹، ۳۵۰).

اخلاق جامعه یعنی مجموعه در هم تنیده‌ای از مقدسات مذهبی، اعتقادات سیاسی، عادات و رسومی که مردم برای رفع نیازهای خودشان اجباری کرده‌اند (کاتوزیان، ۱۳۷۹: ج ۲، ۶۲).

اخلاقی بودن یکی از مهم‌ترین ابزارها در سنجش عادلانه بودن قوانین است (کاتوزیان، ۱۳۸۴: ۵۹). هر انسانی در وجدان آگاه خویش قواعد اخلاقی را محترم و اجباری می‌داند که با انطباق با بعد فطری و مشترک و حقیقی انسانها، تحقق اهداف حقوق را امکانپذیر می‌سازد (حق پرست، کاویانی و کهنوند، ۱۳۹۵: ۶۳).

نفوذ اخلاق در حقوق بیش از حد تصور است تا جایی که اخلاق می‌تواند قانونی را به صورت تکه پاره-ی کاغذی در لابلای کتابها در آورد و یا می‌تواند قانون نانوشته‌ای را که بر دل مردم ثبت شده لازم الاجرا کند (کاتوزیان، ۱۳۷۹: ج ۲، ۶۲).

این تحلیل به مفهوم تبدیل هنجارهای اخلاقی به قواعد حقوقی نیست، بلکه قانونگذار امری را به عنوان قانون تصویب کند که افراد جامعه و نیز دولت به عنوان مجری قانون آن امر را نیکو پسندیده تلقی می‌کنند.

هر چند نویسندگان علم اخلاق اصول متعددی را به عنوان ارزش‌های اخلاقی تعریف و تبیین کرده‌اند اما اصولی که در تحقیق حاضر به عنوان دریچه‌ی نفوذ اخلاق در تحلیل ایفای نقش فاعل زیان در جبران خسارت مورد توجه نگارندگان است؛ عدالت، انصاف، حسن نیت و نفی عسر و حرج می‌باشد.

۴ پیوند مبانی اخلاقی با قواعد حقوقی جبران خسارت

همان‌طور که در نظام‌های حقوقی چون انگلیس و فرانسه، بر نقش آفرینی اخلاق در حقوق عیان است، در نظام حقوقی ایران هم به تبعیت از فقه «حرکت حقوق و قوانین باید در مسیر حرکت اخلاقی

۵ ارزش‌های اخلاقی مبنا در ایفای نقش فاعل زیان در جبران خسارت

وقتی به کتاب‌ها و نوشته‌های حوزه‌ی اخلاق و سرآمد آنها، قرآن کریم در نظام حقوقی اسلام و سایر آثار حوزه‌ی اخلاق در نظام حقوقی انگلیس و فرانسه و رجوع می‌کنیم، ارزش‌های اخلاقی متعدد به عنوان هدایتگر انسان در مسیر کمال و سعادت دنیوی و اخروی عنوان گردیده است اما در این مقاله با توجه به ارتباط ارزش‌های اخلاقی عدالت، انصاف، حسن نیت و نفی عسر و حرج با ایفای نقش فاعل زیان در جبران خسارت و مبنا قرار گرفتن در این رویکرد مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است.

۵٫۱ عدالت

بشر از آغاز تمدن خود با مفهوم عدالت آشنا و بعنوان یک مفهوم اخلاقی، برای استقرار آن در جهت همگامی با مجموعه منظم آفرینش و سیر طبیعی آن که تبلوری از عدالت است؛ تلاش کرده است^۱ (کاتوزیان، ۱۳۷۹: ج ۲، ۲۲۱/۲۳۸). عدالت در مسئولیت مدنی، کوششی برای برقراری مجدد برابری است؛ برابری که سابقاً به واسطه‌ی فعل زیانبار یا نقل و انتقال ناروای اموال، از بین رفته است و با جبران خسارت زیان دیده و ترمیم بی-انضباطی پدید آمده مجدداً برقرار می‌شود (بادینی، ۱۳۸۴: ۹۲/۹۱).

هرچند که حقوق در قالب «قاعده» به عنوان جوهر عدالت و برابری ظاهر می‌شود اما برقراری عدالت بویژه در خصوص جبران خسارت ناشی از فعل زیان‌بار به تناسب شرایط زمانی و مکانی ورود ضرر و نیز وضعیت فاعل زیان و زیان‌دیده تغییر می-کند (راعی و شریفیان، ۱۳۹۰: ۱۱۶).

برخی نویسندگان عقیده دارند که عدالت گاهی در مفهوم «صوری»^۲ (کاتوزیان، ۱۳۷۶: ۳۶) و شمول یک قاعده‌ی حقوقی بر همه موضوعات و اشخاص مشمول آن، بدون توجه به کیفیت و خصوصیات و مقتضیات زمانی و مکانی (رحیمی و طرف، ۱۳۹۷: ۷۶) به کار می‌رود و گاهی در مفهوم «ماهوی»^۳ می‌رود؛ یعنی علاوه بر توجه به برابری در اجرا، به معنای سزاواری و توجه به محتوای قاعده نیز کاربرد دارد (کاتوزیان، ۱۳۷۶: ۴۲).

گام نخست در استقرار عدالت اجتماعی ناشی از ورود خسارت، تصویب قانون مبتنی بر عدالت ماهوی و با توجه به تضمین مصالح مادی و معنوی هم‌هی زیان‌دیدگان و نیز فاعلین زیان به طور یکسان و با ملاحظات فردی و هماهنگ با اصول حاکم بر روابط اجتماعی بشر است؛ به ترتیبی که طرفین رابطه‌ی زیان‌بار حقوق و تکالیف متقابل را بشناسند و زیان‌دیده به نیل به آنچه سزاوار است، امیدوار و مطمئن به جبران کامل خسارت خویش باشد.

همانطور که برخی عقیده دارند که طرفین دعوی خسارت نیز با دادخواهی توقع برقراری مجدد عدالت را دارند نه اینکه صرفاً قانون اجرا گردد (بادینی و اسلامی فارسانی، ۱۳۹۲: ۳۱).

ماده‌ی ۱ قانون مسئولیت مدنی به عنوان مهمترین قانون در حوزه‌ی مسئولیت مدنی در حقوق ایران و از جمله جبران خسارت، مبتنی بر مفهوم عدالت صوری است، زیرا با نگاهی گذشته نگر و بدون توجه به رفع منبع ضرر در آینده، بر جبران خسارت زیان‌دیده بصورت عام و انعطاف ناپذیر در اعمال بر مصادیق است (رحیمی و طرف، ۱۳۹۷: ۷۶) نقص اساسی این ماده در این است که به کیفیت توجهی نگردیده و صورتی بدون انعطاف و کاملاً خشک از جبران خسارت ارائه می‌دهد. اولین

آیه‌ی ص ۲۷. آیه‌ی ۱۰۹ از سوره‌ی یوسف، آیه‌ی ۴۴ از سوره‌ی فاطر.

^۲. Formal justice

^۳. Material justice

^۱. رجوع کنید به آیه‌ی: «ما خلق الله السموات والارض و ما بینهما الا بالحق و اجل مسمى آیه‌ی ۱۸ از سوره‌ی روم - همچنین رک آیه‌ی ۴۴ از سوره‌ی عنکبوت آیه‌ی ۳ از سوره الرحمن آیه‌ی ۳ از سوره‌ی، تغابن آیه‌ی ۱۶ از سوره‌ی انبیاء،

مطلوبی در رویکرد مورد بحث متصور بوده و زیان- دیده معادل چیزی که از دست داده است به دست می آورد نه کمتر و نه بیشتر؛

همچنین در حقوق انگلیس زیان دیده نیز حق ندارد صرفاً بر این اساس که خسارات وارده بیشتر از پیشبینی او بوده، دعوای دیگری مطرح نماید (Owen, 2000: 16) و با تمسک به این رویکرد جبرانی، فرض بر این است که کلیه ی خسارات وارده جبران و سبب دعوا از بین رفته است و دلیلی بر طرح دعوای خسارات مازاد نیست.

با استناد و به کارگیری این رویکرد، عدالت با تحقق جبران کامل و گسترش اندیشه ی عدم تدارک جبرانی ناروا و مازاد بر خسارت، محقق می گردد. ضمن توجه به این نکته که برخلاف آنچه از مفهوم عدالت در ظاهر امر به نظر می رسد و مجازات مدنی فاعل زیان عادلانه تلقی می گردد؛ « تحقق عدالت به مفهوم مجازات مدنی و تنبیه فاعل زیان نیست» (قاسمی حامد، ۱۳۹۲: ۱۶۵).

۵٫۲ انصاف

انصاف دریچه اصلی نفوذ اخلاق در مسؤولیت مدنی است و در تمام قسمت های این شاخه از حقوق خصوصی و به ویژه جبران خسارت نقش به سزایی دارد و مبنای بسیاری از قواعد آن محسوب می شود.

در تمام نظریه های توجیهی مسؤولیت مدنی، انصاف یکی از راه های تلطیف قواعد خشک مسؤولیت مدنی و سازگار کردن آن با شرایط خاص طرفین دعوای مسؤولیت است (بادینی و اسلامی فارسانی، ۱۳۹۲: ۴۲/۴۳). و برای تعدیل قواعد حقوقی بر موارد خاص به کار می رود.

انصاف شبیه عدالت اما با آن متفاوت است و برخی عقیده دارند که فرق انصاف با عدالت به ویژه عدالت صوری در اینست که عدالت جنبه نوعی داشته که امکان بررسی علمی و منظم را دارد (بادینی و اسلامی فارسانی، ۱۳۹۲: ۲۷) و به نظر برخی دیگر توجه به اقتضائات انصاف منجر به عزیمت مسؤولیت مدنی از مرزهای عدالت صوری شده و

توجهی که می تواند موجب پیدایش و دخالت فاعل زیان در جبران خسارت باشد، برقراری عدالت ماهوی یا حفظ آن در جامعه است. زیرا بر مبنای عدالت ماهوی هر زیان دیده ای به میزان خسارتی که به او وارد شده است، دریافت خواهد کرد.

به نظر برخی اگر زیان دیده کمتر یا بیشتر از زیان وارده دریافت کند؛ عدالت ماهوی محقق نمی گردد (باریکلو، ۱۳۸۷: ۴۲؛ محمود صالحی، ۱۳۸۸: ۱۳۶) در نتیجه برای تحقق عدالت ماهوی لازم است جبران خسارت به کیفیتی محقق گردد که اولاً ضرورتی به طرح دعوای مجدد نباشد و یک مرتبه در اولین رسیدگی تمامی خسارات وارده به زیان دیده جبران گردد. ثانیاً جبران خسارت به نحوی باشد که منجر به دارا شدن غیرعادلانه زیان دیده نگردد.

رویکرد ایفای نقش فاعل زیان با رضایت زیان دیده در جبران عینی، از دو جهت فوق موثر است و مبتنی بر عدالت ماهوی است. به این ترتیب که با توجه به این رویکرد که اساس آن نوعی توافق بین فاعل زیان و زیان دیده بر کیفیت جبران مطلوب طرفینی می باشد، فرض بر این است که با رضایت زیان دیده به کیفیت پیشنهاد شده از طرف فاعل زیان، تمامی خسارت وارده به او جبران می گردد و خسارت بدون جبران باقی نمی ماند تا مجوز درخواست یا طرح دعوای مجدد باشد. همچنین با توجه به تدارک جبران عینی در این رویکرد و وجود اراده جبران از جانب فاعل زیان، هر آنچه که از جانب فاعل زیان در تدارک جبران انجام شود، از نگاه فاعل زیان و نیز اجتماع مبتنی بر عدالت ماهوی بوده و پیدایش حس جبران ناروا برای فاعل زیان و پرداخت خسارت ناروای بیشتر به زیان دیده، منتفی می گردد.

در حقوق انگلیس نظر بر این است که تصمیم دادگاه بر جبران خسارت باید با تمامی جوانب و سطح شناخت طرفین از خسارت و کیفیت جبران باشد؛ زیرا که اطلاعاتشان از دادگاه بیشتر است و در نتیجه اعاده به وضع سابق محقق می گردد (Eisenberg and Miller, 2013: 13) و چنین

جبران خسارت در حقوق ایران^۱، انگلیس و فرانسه وارد شده است و دارای قلمرو شمول چنان گسترده-ای است که تردیدی در قاعده بودن آن در جبران خسارت باقی نمی‌گذارد.

هر چند در نظام حقوقی ایران دادرس در زمان صدور رای نمی‌تواند به انصاف به عنوان منبع مستقیم استناد کند، اما با توجه به مواد ۳ و ۴ قانون مسؤلیت مدنی تعیین شیوه و

کیفیت جبران خسارت در اختیار دادرس است که می‌تواند رویکرد ایفای نقش فاعل زیان با رضایت زیان‌دیده در جبران عینی را بپذیرد. زیرا وقتی که قاضی با ستمی آشکار در اعمال شیوه‌های جبرانی خشک و بدون انعطاف مثل جبران پولی و عسر و حرج فاعل زیان روبرو شود، نباید بدون توجه به وجدان که مقتضی ملاحظه‌ی وضعیت فاعل زیان است و صرفاً بر مبنای تکلیف قانونی تصمیم‌گیری کند. برای نمونه در دادنامه‌ی شماره‌ی ۸۵۵ مورخ ۱۳۹۰/۱۱/۳۰ شعبه‌ی ۱۸۲ دادگاه عمومی تهران، دعوای سازمان آ با خواسته‌ی مطالبه‌ی خسارت ناشی ارائه مدارک جعلی را مازاد بر میزان ضرر و زیان وارده تلقی نموده و به استناد انصاف و عدالت و به جهت اینکه فاعل زیان تاوان آن را با اخراج پرداخت کرده است؛ مردود و محکوم به بیحقی نموده است (میرشکاری، ۱۴۰۱: ۳۱۶) و در این رای که چندان مطابقتی با قواعد حقوقی ایران ندارد، قاضی صادر کننده در پرتو انصاف غرامت اضافه بر میزان واقعی خسارت وارده را ناروا و غیرقابل مطالبه می‌داند.

مدارا با فاعل زیان خطاکار و فراهم کردن فرصت جبران عینی برای وی بر مبنای گسترش صلح میان

اندیشه تساوی قواعد جبران خسارت برای همگان کنار می‌رود (بادینی، ۱۳۸۴: ۵۲۸-۵۲۴).

رعایت انصاف در جبران خسارت، عدالتی است که اقتضای نوع خسارت وارده و با توجه به وضعیت فردی و اجتماعی فاعل زیان و زیان‌دیده و کیفیت ورود زیان مجرای عملی پیدا می‌کند و گاه حتی سبب می‌شود اصل تساوی اشخاص در برابر قانون بر مبنای انصاف کنار برود.

به همین جهت در رویه‌ی قضایی به اقتضای مورد انصاف مورد استناد قضات قرار گرفته است و اجرای خشک قواعد حقوقی را گوارا نموده است. از جمله شعبه‌ی ۱۴ دادگاه تجدیدنظر استان کردستان در رای شماره‌ی ۱۴۰۰۴۸۳۹۰۰۰۳۸۵۴۶۵۰ مورخ ۱۴۰۰/۱۱/۰۶ بر مبنای انصاف، فاعل زیان دارای عمد و سوءنیت را مسئول جبران تمامی خسارات ناشی از کارافتادگی و هزینه درمان می‌داند. با این اوصاف برخی عقیده دارند علیرغم شیرین بودن انصاف، فاقد ضابطه بوده (میرشکاری، ۱۴۰۱: ۳۲۰) و به عبارتی منجر به عملگرایی سلیقه‌ایی خواهد شد.

و در پرونده‌های مربوط به دیوان دعوای ایران و آمریکا از جمله رأی سال ۲۰۱۴ در پرونده مربوط به میزان تقریبی خسارات وارده به ایران در قضیه پرونده الف - ۲۴، دعوای بین ایران - فورموس و اوپیک در ۱۹۸۸؛ دیوان با وجود رأی به نفع ایران در سال ۱۹۹۸، در سال ۲۰۱۴ اقدام به صدور رأی نهایی به نفع ایران جهت تعیین خسارت وارده با بهره‌گیری از اصل انصاف کرد (Schwebel, 2015: 369).

انصاف دارای نقش پررنگی در جبران خسارت است به گونه‌ای که ردپای آن در بسیاری از قواعد

۱۳۸۸ نسبت به بلا اثر بودن شروط غیرمنصفانه به ضرر مصرف کننده. برای مطالعه‌ی بیشتر رجوع کنید به: (مطیعی، انسیه و البرزی ورکی، مسعود، ۱۳۹۷). «بررسی تطبیقی اصل انصاف و اصول عدل و انصاف»، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، ۲۲(۳)، ۱۶۲-۱۳۷.

۱. در مواد ذیل اصل انصاف به طور صریح مورد استناد قرار گرفته است. ماده‌ی ۵۷۱ قانون تجارت درباره اعاده اعتبار تاجر ورشکسته، ماده‌ی ۱۷۹ قانون دریایی ۱۳۴۳ و اصلاحیه ۱۳۹۱ نسبت به ابطال یا تغییر قرارداد غیرمنصفانه؛ ماده‌ی ۹۰ قانون مدیریت خدمات کشوری ۱۳۸۶ در قسمت حقوق و تکالیف کارمندان نسبت به انجام وظایف با رعایت انصاف؛ ماده‌ی ۴۰ قانون کار ۱۳۶۹ در خصوص پرداختهای منصفانه و معقول حق السعی کارگران و ماده‌ی ۴۶ قانون حمایت از مصرف کننده

کامل خسارت محقق می‌گردد که مبتنی بر انصاف می‌باشد.» (کریمی و جواهرکلام، ۱۳۹۹: ۵).

۵٫۳ حسن نیت

حسن نیت نهاد اخلاقی بر ترویج اصول و ارزشهای انسانی از جمله صداقت، درستی و دوری از نیرنگ در روابط اجتماعی (نقیبی، تقی زاده و باقری، ۱۳۹۳: ۳۵) و به نظر برخی فرد دارای حسن نیت نفعی مالی یا اعتباری را به دیگری می‌رساند یا ضرر مالی یا اعتباری را از دیگری دفع می‌کند (ثقفی و نیازی، ۱۴۰۰: ۵۹ به نقل از بجنوردی ۱۴۱۹ق: ۴/۱۰).

حسن نیت دارای جوهر خیرخواهی و انصاف ورزی نسبت به دیگران، دریچه‌ی دیگری از نفوذ اخلاق به جهان حقوق است که برای اثرپذیری حقوق از مفاهیم عدالت و انصاف به کار می‌رود (حاجی پور، ۱۳۹۵: ۳۰۸) و بر این اساس حقوق را به ارزش‌های مصالح و منافع ملی، پیوند می‌زند و در غالب نظام‌های حقوقی، حسن نیت برای «اخلاقی نمودن» حقوق موضوعه به کار و در انعطاف قواعد خشک حقوقی به ویژه در حیطه‌ی جبران خسارت دارای اثرگذاری عینی و عملی است. هرچند که به تعبیر برخی « اثرگذاری ملاک تشخیص حسن نیت نیست بلکه قصد نیکی و انطباق اقدام مطابق این قصد صرفه نظر از نتیجه اهمیت دارد.» (ثقفی و نیازی، ۱۴۰۰: ۶۰)

در حقوق انگلیس برخی از نویسندگان عقیده دارند که حسن نیت به یکباره به عنوان یک مفهوم اساسی در تمام نظام های حقوق مدنی ظاهر می شود، با سابقه‌ای طولانی که به حقوق روم باز می‌گردد، و در عین حال به عنوان مفهومی که ماهیت و محتوای آن نامفهوم و بحث برانگیز است. اما در تمام مصادیق خود متضاد و مخالف فرصت طلبی است (Mackaay, 2012: 105) و برخی حسن نیت را در معنای صداقت در عقیده یا هدف (Garner, 2009: 713) که اقتضای آن توجه به منافع و حقوق دیگران است و مصادیق آن به مرور زمان صورت عینی پیدا می‌کند و برخی به رفتار بر مبنای انصاف و بدون

مردم و از جمله طرفین رابطه ی زیان‌بار، یکی از اصول تعیین کننده اخلاق مسالمت در عصر ارتباطات جهانی است (صانع پور، ۱۳۹۸: ۱۳/۱۵). به همین جهت لازم است دادرس تمام تلاش و مساعی خود را به اتخاذ رویکرد مورد بحث که ضمن جبران کامل خسارت زیان‌دیده، منجر به عسر و حرج فاعل زیان نگردد، ترجیح دهد و از صدور حکمی غیر منصفانه خودداری کند.

در مواردی که جبران پولی منجر به عسرت و تنگدستی فاعل زیان گردد، انصاف مقتضی آن است که جبران خسارت به کیفیتی باشد که فاعل زیان دچار عسرت و تنگدستی نگردد. همانطور که در ماده‌ی ۷ قانون مسئولیت مدنی ایران بر مبنای انصاف بوده و متذکر می‌گردد که جبران خسارت به طریقی بدون عسرت فاعل زیان باشد. با تمسک به رویکرد ایفای نقش فاعل زیان توانایی و تخصص و امکانات فاعل زیان در کیفیت جبران عینی مورد توجه قرار می‌گیرد که در این وضعیت امکان اعسار فاعل زیان منتفی می‌گردد و لذا مشخص است که این رویکرد مبتنی بر انصاف می‌باشد.

از سوی دیگر انصاف بر اینست که جبران خسارت زیان‌دیده بطور کامل محقق گردد. در این رویکرد با توجه به اینکه فاعل زیان قبل از صدور حکم دادگاه با پذیرش تقصیر خود یا انتساب خسارت به خود و یا در زمان اجرا قبل از شروع عملیات اجرایی، آمادگی خویش را برای جبران عینی خسارت با رضایت زیان‌دیده اعلام می‌کند، و با حذف مراحل متعددی از رسیدگی یا اجرای حکم، موجب تسریع در جبران خسارت می‌گردد که فاصله‌ی بین زمان جبران با زمان ورود خسارت ایجاد نمی‌شود و در نتیجه تورم که در جبران‌های پولی متصور است، محو می‌گردد و جبران کامل خسارت محقق می‌گردد.

بر همین اساس عده‌ای عنوان نموده‌اند که با توجه به اینکه در خسارات مادی، فاعل زیان قدرت خریدی را تلف کرده است نه معادل پولی اسمی آن را؛ بنابراین تنها با «رد همان قدرت خریدی که تلف گردیده (نه صرفاً پرداخت ارزش اسمی آن) جبران

پنهان کاری تعریف نموده اند (Trietle, : 273) (2003).

در حقوق فرانسه برخی حسن نیت را به دو مفهوم به کار می‌برند. از یک سو به معنای وفاداری که خود مستعد درجاتی است و از سوی دیگر به مفهوم جهل مشروع است (Bérénice, 2019: 142). در حقوق ایران «متن صریحی درخصوص حسن نیت وجود ندارد.» (حاجی پور، ۱۳۹۵: ۳۳۰). اما در مصادیق متعددی از قوعد حقوقی مورد استناد قرار گرفته است^۱ که خود بیانگر پذیرش حسن نیت است (صمدی و خندانی، ۱۳۹۳: ۵)؛ (عدل، ۱۳۷۳: ۱۳۰؛ صفایی، ۱۳۸۲: ۱۶۰؛ صالحی راد، ۱۳۷۸: ۱۹؛ شهیدی، ۱۳۸۲: ۱۱۴).

به نظر برخی حسن نیت بعنوان مهم‌ترین اصل در نظام حقوقی رومی ژرمنی (جعفری و حیدری، ۱۳۹۶: ۳۳۰) و یکی از اصول اخلاقی مبنای تئوری تعهد به همکاری در حقوق قراردادهاست (جعفری و حیدری، ۱۳۹۶: ۳۳۰) که باید با توجه به مادهی ۱۱۳۴ قانون مدنی فرانسه، اجرای تعهد و درخواست اجرای تعهد مبتنی بر آن باشد (اصغری آقمشهدی، ۱۳۸۹: ۳) که به نظر برخی این مادهی مانند یک اصل کلی می‌درخشد (Bérénice, 2019: 141). بالتبع در مسئولیت مدنی با توجه به اینکه به نظر برخی اساساً فاعل زیان تکلیف به جبران خسارت در دعوای مسئولیت مدنی را بر عهده دارد و اصطلاحاً جبران خسارت تعهد فاعل زیان می‌باشد (حاجی عزیزی، ۱۳۸۰: ۶۳) در نتیجه حسن نیت به معیار ذاتی و به معیار موضوعی در رویکرد ایفای نقش فاعل زیان با رضایت زیان‌دیده در گزینش کیفیت و روش جبران عینی، محرک و مشوق پیشقدم شدن فاعل زیان در گزینش روش جبران عینی است.

حسن نیت به معیار ذاتی به عنوان مبنای این رویکرد به این مفهوم است که فاعل زیان در فرایند

جبران سوء استفاده نموده و در جهت اضرار بیشتر زیان‌دیده عمل نکند. بدین صورت که از معسر قلمداد کردن خویش به صورت عمدی و هم چنین از اهمال و قصور سنگینی که دارای اثری معادل عمد باشد، خودداری کند.

به معیار موضوعی فاعل زیان باید دارای بصیرت لازم برای تامین غرض جبران خسارت باشد. لذا زیان-دیده نباید به موارد ضروری لازم و کیفیت جبران و موانع احتمالی و احتیاطات و تدابیر لازم موثر در فرایند جبران، بی اطلاع باشد.

با توجه به اینکه جوهر چنین رویکردی توافق فاعل زیان و زیان‌دیده می‌باشد. دیگر شیوه‌های اجباری جبران خسارت مندرج در قواعد حقوقی و نظام‌های مختلف حقوقی، فاقد چنین خصیصه‌ای است و به دشواری می‌توان حسن نیت در سایر شیوه‌های جبران را یافت. چرا که ضمانت اجرایی هم بر ضرورت وجود حسن نیت در سایر شیوه‌ها و طرق جبران خسارت وجود ندارد.

حسن نیت دو بعد متمایز حمایتی و الزامی دارد (Fleming, 1961: 988/1013). اما در بررسی آن به عنوان مبنای اخلاقی رویکرد ایفای نقش فاعل زیان در جبران خسارت به این مفهوم است که جبران خسارت صادقانه و بدون نیرنگ و حيله رفتار نمایند. حسن نیت به این معنا بیانگر بعد الزامی و به عنوان تکلیف و وظیفه اخلاقی مطرح است.

مبنا قرار گرفتن حسن نیت مقتضی آن است که طرفین رابطه‌ی خسارت به این تکلیف عمومی پایبند باشند که با خیرخواهی رفتار کنند (دیلمی، ۱۳۹۷: ۹۶). به این ترتیب که فاعل زیان با گزینش شیوه‌ی جبرانی عینی با رضایت زیان‌دیده باید حسن نیت را رعایت کند و از غافلگیری زیان‌دیده بپرهیزد.

همچنین حسن نیت مقتضی آن است که فاعل زیان از سواستفاده از مقتضیات زمانی و مکانی و

تجارت و مادهی ۱۱ قانون صدور چک ۱۳۸۱ و در مادهی ۳ قانون تجارت الکترونیک از «لزوم رعایت حسن نیت» در معاملات استفاده کرده است.

^۱ لایحه‌ی قانونی راجع به رفع تجاوز و جبران خسارت وارده به املاک مصوب ۱۳۵۸/۰۹/۲۷ و مادهی ۶۸۰ قانون مدنی در بحث وکالت، مواد ۳۶۳ و ۳۷۰ و ۳۷۹ و ۳۵۹ و ۳۵۲ در قانون

ماده به خلع ید و قلع بنا و مستدحذات محکوم نگردد. و بر همین مبنا شعبه ۱۸ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، دادنامه‌ی شماره‌ی ۱۳۸۹/۱۲/۱۷ مورخ ۸۹۰۹۹۷۰۲۲۶۷۰۰۹۹۴ صدور حکم خلع ید و قلع و قمع بنای احداثی را بر مبنای فقدان سوءنیت فاعل زیان و آمادگی فاعل زیان برای جبران خسارت پولی و همچنین جلوگیری از ضرر بیشتر، نقض کرده است (میرشکاری، ۱۴۰۱: ۸۴۸) که این رای نمونه‌ی بارزی از استناد و توجه به انصاف و حسن نیت در رویه‌ی قضایی می‌باشد.

هر چند محتمل است در اجرای این رویکرد و در توافق فاعل زیان و زیان‌دیده بر روش و کیفیت جبران خاصی، هر کس به سود خود بیاندیشد و تلاش کند با پرداخت بهایی کم امتیازی بیشتر بگیرد؛ اما کیفیت جبران باید در محدوده و چارچوب معقول قرار گیرد و مقتضی حسن نیت آن است که با نیت نیک و سیرت پسندیده اقدام به جبران نموده و با وفاداری به عهد و گفتار و همکاری در اجرای روش جبران، هیچ یک از طرفین نباید به نحو افراطی سوء استفاده نماید (شریفی، ۱۳۸۹: ۱۳).

همانطور که فقدان حسن نیت در اجرای قراردادهای موجب باطل و بی اثر کردن اهداف یا منافع متعهد می‌شود (صمدی، خندان، ۱۳۹۳: ۵)؛ در فرایند جبران خسارت نیز فقدان حسن نیت فاعل زیان، که در روش‌های اجباری و تحمیلی جبران خسارت محتمل است، موجب بی اثر شدن کیفیت جبران؛ یا این که موجب ورود خسارتی سنگین‌تر به طرف دیگر می‌شود که این موارد با توقع زیان‌دیده از جبران خسارت و همچنین هدف تحقق جبران کامل خسارت، منافات دارد. در حالی که بنیاد و پایه‌ی استناد به رویکرد ایفای نقش فاعل زیان وجود حسن نیت فاعل زیان و تلاش نامبرده جهت جبران خسارت است.

بر همین اساس می‌توان پذیرفت که میزان اثرگذاری روش جبران تابع وجود حسن نیت است و گرنه شیوه‌ی اجباری قانونی به ویژه در خسارت معنوی راهی برای تدارک ورود خسارت بیشتر و

سایر شرایط جبران خسارت خودداری کند. در حالی که در سایر شیوه‌های جبرانی بدون وجود حسن نیت ممکن است که فاعل زیان با بررسی وضعیت موجود، در صورتی که به این نتیجه رسد که هزینه جبران عینی برای او بسیار بیشتر از دادن پول می‌شود و یا به جهت دادن پول را به مصلحت خویش بداند، ممکن است سوء استفاده نموده و خسارت زیان‌دیده را با پول جبران کند یا عمداً خویش را معسر قلمداد کند و جبران خسارت را به تاخیر بیاورد.

از سوی دیگر بر مبنای رویکرد مورد بحث، زیان‌دیده‌ی موافق با ترتیب پیشنهادی فاعل زیان، در کلیه‌ی اقدامات خویش در قالب درخواست یا دادخواست، طی فرایند دادرسی همواره حسن نیت را رعایت می‌کند و رضایت به یک شیوه جبرانی، بدون تغییر بوده و گرنه هر گونه اقدام غافلگیرانه برخلاف حسن نیت بوده و منجر به اضرار به فاعل زیان است که در سایر طرق جبران خسارت بعثت عدم ضرورت حسن نیت، معمول می‌باشد و احتمال تغییر شیوه‌ی جبرانی از طرف زیان‌دیده با استرداد دادخواست و طرح دعوی جدید امکان‌پذیر است.

به عقیده‌ی برخی از نویسندگان در حقوق انگلیس جبران خسارت به کیفیتی باشد که منتهی به دادخواهی ایذایی نشود (Corbin, 2017: 41). در این رویکرد نیز یکی از جنبه‌های و مقاصد عقلایی مبنا بودن حسن نیت با توافق طرفینی در کیفیت جبران، جلوگیری از دادخواهی ایذایی علیه طرف مقابل است و دادخواهی ایذایی حقوق فاعل زیان را در معرض خطر قرار می‌دهد که بر مبنای حسن نیت در این رویکرد نباید پذیرفته شود. همان‌طور که لایحه‌ی قانون راجع رفع تجاوز و جبران خسارات وارد به املاک مصوب ۱۳۵۸/۱۰/۲۷ در حقوق ایران بر مبنای حسن نیت جهت جلوگیری از دادخواهی ایذایی سازوکاری را پیش‌بینی کرده است که در دعاوی راجع به رفع تجاوز و قلع ابنیه و مستدحذات غیر مجاز دراملاک مجاور، فاعل زیان فاقد سوءنیت و فاقد عمد در تجاوز، با تحقق شرایطی دیگر در این

در لسان فقها حکم یا واجب شرعی که تحمل انجام آن دشوار باشد تا زمانی که سختی و حرج باقی است، برداشته می‌شود و پس از رفع حرج باز می‌گردد (انصاری، ۱۴۱۳: ۳۷۳). عسر و حرج از احکام ثانویه بوده که در تحقق آن عوامل متعددی از جمله زمان و مکان و حالت روحی و جسمی فاعل زیان با داوری عرف ملاک است (کشوری، ۱۳۸۴: ۶۳).

آیات متعددی در قرآن کریم از جمله آیه‌ی شریفه ۱۸۵ سوره‌ی بقره با مفهوم «خداوند بر شما آسانی می‌خواهد و عسر را برای شما نمی‌خواهد»، بر این قاعده دلالت دارد (اعجازی و صفار، ۱۳۹۷: ۱۸۷-۱۷۱). این قاعده از باب لطف پروردگار بی‌همتا بر بندگان خویش با هدف تسهیل در کار افراد و جامعه وضع شده است؛ لذا مکلف مختار در استناد به آن یا عمل به تکلیف است (اعجازی، صفار، ۱۳۹۷: ۱۸۷). زیرا هدف و انگیزه جعل حکم و تکلیف اطاعت از آن است لیکن، این منظور با «تکلیف به امر غیر قابل تحمل» نقض می‌شود و در این باره تفاوتی میان احکام وضعی و تکلیفی نیست.

نقش اصلی قاعده‌ی نفی حرج نیز مانند قواعد و اصول مشابه آن، توجیه ضرورت توقف اجرای حکم جبران خسارت است که اصولاً در روش‌های جبران پولی متصور است. اما این قاعده به خودی خود ضمانت اجرای مناسب برای رفع حرج به دست نمی‌دهد، بلکه راه را برای اجتهاد و تشخیص حکم مطلوب باز می‌کند تا قواعد مفید و مناسب را با توسل به مبانی اخلاقی و اقتصادی استنباط و معرفی کنند (میرزائی و امینی، ۱۴۰۰: ۱۲۷).

در بند ۲ ماده‌ی ۴ قانون مسئولیت مدنی عسرت و تنگدستی فاعل زیان از موارد تخفیف میزان خسارت است مشروط به اینکه غفلت قابل اغماض او منجر به ورود خسارت گردیده باشد. در این ماده در ظاهر امر توجه به قواعد اخلاقی انصاف و نفی عسر و حرج با توجه به وضعیت فاعل زیان به چشم می‌خورد، اما راهکار قانونگذار با توجه به اینکه به ضرر زیان‌دیده بوده و خسارت وارده به او بصورت کامل جبران نمی‌شود و وضعیت حرجی فاعل زیان

لطمه به حیثیت معنوی خواهد بود. برای نمونه ماده‌ی ۲۳ قانون مطبوعات مصداقی از جبران عینی اجباری قانونی بدون حسن نیت می‌باشد. الزام روزنامه نگار یا رسانه به درج پاسخ به صورت مجانی در همان روزنامه، مغایر با اصل آزادی بیان در آن روزنامه بوده و روزنامه این اجبار را محدود کردن آزادی خود می‌داند و جبران ظاهری بوده و جبران حقیقی محقق نمی‌گردد.

در حقوق فرانسه به نظر برخی، حسن نیت نگهبان وفاداری و اخلاق است و جنبه‌ی مثبت آن تعهد به اطلاع رسانی یا همکاری است. هر چند گاهی به دلیل ذهنی بودن آن محل انتقاد است (Bérénice, 2019: 141). اما کسی که به سوء نیت استناد کند باید آن را ثابت کند. (vanel, 1970: 9). در حقوق انگلیس هم در دادگاه‌های انصاف مدعی سوء نیت باید آن را اثبات کند (دیلمی، ۱۳۹۷: ۱۱۷).

در حقوق ایران نیز با وصف ماهیت تجربیدی و معنوی عنصر حسن نیت و صعوبت اثبات آن، همان‌طور که برخی عقیده دارند «در حقوق ایران مدعی سوء نیت که امری وجودی را ادعا می‌کند، مسئول اثبات است.» (دیلمی، ۱۳۹۷: ۱۱۵).

در رویکرد مورد بحث با توجه به پیشقدم شدن فاعل زیان و پیشنهاد روش جبران عینی متناسب با خسارت با توجه به توانایی و امکان و تخصص خود و توافق بر آن با زیان‌دیده، حسن نیت فاعل زیان مفروض می‌باشد.

۵٫۴ نفی عسر و حرج

ریشه‌ی اخلاق علاوه بر عقل بشری در آموزه‌های دینی پدیدار است و حقوق بدون اخلاق در جامعه خطرناک است (آهنگران و احمدی، ۱۳۹۹: ۹۰) در نتیجه یکی از آموزه‌های دینی و فقهی مبنای قواعد حقوقی، قاعده‌ی فقهی نفی عسر و حرج است. به این مفهوم که تکلیف جبران خسارت به شیوه‌های مرسوم و معمول از جمله روش پولی، در صورت دشوار شدن اجرای آن، متوقف گردد.

حتی اگر سابقاً فاعل زیان تاجر بوده و ورشکسته اعلام گردیده باشد، بر اساس مادهی ۴۱۸ قانون تجارت ایران امکان پرداخت پولی خسارت وارده را ندارد و زیان‌دیده باید وارد گرمای فاعل زیان شود که نیل به غرامت را با تاخیر فراوان و تا زمان تمکن مالی او غیرممکن می‌سازد که این تاخیر خود خسارت جدیدی تحت عنوان خسارت تورم به زیان‌دیده است و جبران کامل خسارت محقق نمی‌گردد که زیان‌دیده این ترتیب را منصفانه تلقی نخواهد کرد. اما بر مبنای این رویکرد فاعل زیان با داشتن تخصص مرتبط با جبران خسارت، برای اعاده وضع زیان‌دیده به حالت سابق با جبران عینی و عملی خویش، امکان و توان جبران را بدون مانع قانونی فراهم می‌کند، زیرا در امور مالی خویش دخالت نمی‌کند. برای نمونه فاعل زبانی که موجب تخریب دیوار همسایه گردیده است و خود بنای ماهری می‌باشد که با رضایت زیان‌دیده در برهه‌ی زمانی مورد توافق طرفین نیروی کار را برای جبران خسارت در اختیار زیان‌دیده قرار می‌دهد و دیوار را بازسازی می‌کند.

هر چند این موضوع در مادهی ۳۲۹ قانون مدنی بعنوان راهکار اجباری و تحمیلی قانونی پیش بینی شده است، اما قابل توجه است کیفیت اجرا و جبران خسارت از طریق بازسازی بین حالتی که فاعل زیان با حکم الزام آور مجبور به بازسازی می‌شود با حالتی که فاعل زیان با ابتکار خویش بر مبنای حسن نیت پیشقدم در بازسازی می‌شود (رویکرد مورد بحث) فرسنگ‌ها فاصله وجود دارد و تحقق جبران کامل خسارت زیان‌دیده وضعیت متفاوتی دارد.

۶ نتیجه گیری

اخلاقی بودن یکی از مهم ترین معیارهای ارزیابی قوانین وبالخص قواعد جبران خسارت در تشخیص مقبولیت عام و تحقق عدالت اجتماعی بر مبنای این قواعد است. از اصول اولیه در اخلاق آن است که کسی نتواند به دیگری ضرری برساند و در صورت ایراد ضرر ملزم به جبران آن باشد. بنابراین با تحقق مسئولیت مدنی، رابطه دینی بین زیان‌دیده و فاعل

به زیان‌دیده تحمیل می‌گردد؛ مطابق انصاف نبوده و برخلاف قاعده‌ی لاضرر است و لذا ضرورت توجه به رویکرد ایفای نقش فاعل زیان در مصادیقی از جبران خسارت ضروری به نظر می‌رسد. هر چند قابل تامل است که در همه‌ی مصادیق این رویکرد قابل بحث نیست.

رویکرد ایفای نقش فاعل زیان در جبران خسارت با رضایت زیان‌دیده، در جبران عینی آن دسته از خساراتی که امکان آن وجود دارد، از جمله اندیشه‌های جدید در روش‌های جبران خسارت است که قاعده‌مند شدن آن بر مبنای نفی عسر و حرج فاعل زیان مورد پیشنهاد است. این رویکرد با ترتیب مورد توافق طرفین راهگشا در جبران کامل خسارت بدون عسرت و تنگدستی فاعل زیان و در جهت جبران کامل خسارت زیان‌دیده می‌باشد. زیرا هرچند که اضرار به دیگران نارواست، اما در مقابل و بر مبنای قواعد اخلاقی در گزینش روش جبرانی، با وصف پذیرش اصل جبران کامل خسارت زیان‌دیده، نباید موجب عسرت فاعل زیان گردد.

همان‌طور که در غالب نظام‌های حقوقی از جمله فرانسه و انگلیس نیز جبران کامل خسارت و بازگردانی تعادل از بین رفته، اصل اولیه است؛ به این موضوع هم باید توجه گردد که فاعل زبانی که پس انداز و سرمایه‌ای برای جبران این تعهد قانونی ناخواسته را در اختیار ندارد، نباید دچار عسر و حرج گردد.

با توجه به این رویکرد، کیفیت و روش جبران عینی تابع ابتکار و تخصص و تمکن فاعل زیان در گزینش روش با رضایت زیان‌دیده است و به تناسب توانایی خویش امکان انجام آن را دارد و روش خاصی بر فاعل زیان به صورت قهری تحمیل نمی‌گردد که منجر به عسرت فاعل زیان گردد.

بنابراین بدون منتهی شدن به عسر و حرج فاعل زیان، در درجه‌ی نخست ریشه‌ی ضرر از بین می‌رود و تا حد امکان وضع زیان‌دیده به صورت پیشین خود برگردانده می‌شود (نیک فرجام، ۱۳۹۲: ۱۱۵).

زیان به وجود می‌آید و زیان‌دیده با مراجعه مستقیم و بدون طرح دعوا و یا با طرح دعوی مسئولیت مدنی، حق درخواست جبران خسارت از فاعل زیان را دارد.

شیوه‌های معمول عینی و بدلی جبران خسارت مندرج در قوانین ایران، انگلیس و فرانسه به جهت عدم توجه به وضعیت زیان‌دیده و فاعل زیان، روشی جامع و منطبق با تمامی مبانی اخلاقی (عدالت، انصاف، حسن نیت و نفی عسر و حرج) نبوده و لذا پیشنهاد می‌گردد رویکرد ایفای نقش فاعل زیان به جهت انطباق با مبانی اخلاقی مذکور در مصادیقی که امکان جبران عینی با دخالت فاعل زیان وجود دارد، مورد توجه قرار گیرد.

بر مبنای این رویکرد فاعل زیان نیز به جای انتظار برای تحمیل و اجبار به روش جبران از طرف محکمه، پیشقدم شده و راهکار عینی خویش را در مصادیق و اقسام خسارت قابل جبران با روش عینی به زیان‌دیده اعلام می‌کند و در صورت رضایت زیان‌دیده به آن و حصول توافق بر جبران عینی توسط فاعل زیان، تحقق جبران به این روش و کیفیت مورد حکم یا اجرا قرا می‌گیرد.

در تحقیق حاضر تمامی علل و اصول اخلاقی توجیه‌کننده‌ی استناد و پذیرش این رویکرد؛ عدالت، انصاف، حسن نیت و نفی عسر و حرج است. با این توجیهات اخلاقی، رویکرد مورد بحث در جبران خساراتی که امکان عینی برای جبران وجود دارد بر

روش‌های اجباری تحمیلی عینی یا پولی‌گزینش شده توسط دادرس، ارجحیت دارد. انطباق این رویکرد با مبانی اخلاقی مذکور به این ترتیب است که با این رویکرد که اساس آن نوعی توافق بین فاعل زیان و زیان‌دیده بر کیفیت جبران مطلوب طرفینی می‌باشد، بدون تبعیض بر همه‌ی اشخاصی که در دامنه آن قرار می‌گیرند، شامل می‌شود و با وصف اطلاع و اشراف فاعل زیان و زیان‌دیده بر میزان خسارت وارده و روش و کیفیت جبران عینی متناسب، محتوای آن نیز در کانون توجه قرار دارد که هر زیان‌دیده‌ای به میزان خسارت وارده، غرامت دریافت کند و همچنین کل خسارات وارده به او جبران گردد که مبتنی بر عدالت و انصاف است.

و از سوی دیگر با توجه به مشارکت ارادی فاعل زیان در فرایند جبران و توجه به امکانات او، حسن نیت او به مفهوم جبران خسارت صادقانه و بدون نیرنگ و با هدف حقیقی جبران مفروض بوده و با توجه به توانایی و تخصص و امکانات فاعل زیان در این رویکرد، منتهی به عسرت و تنگدستی فاعل زیان نخواهد شد.

پیشنهاد می‌گردد که با توجه به استواری رویکرد ایفای نقش فاعل زیان با رضایت زیان‌دیده بر مبانی اخلاقی مردم‌پسند چون عدل و انصاف و حسن نیت و نفی عسر و حرج؛ احکام و شرایط استناد به این روش به عنوان شیوه‌ای مطلوب و مبتنی بر توجه به وضعیت فاعل زیان و زیان‌دیده و نوع خسارت وارده در قانون مسئولیت مدنی وارد گردد.

منابع

- Adl, Mustafa. (1994). Civil rights, first edition, Tehran, Bahrul Uloom Publications. [In Persian]
- Ahangaran Mohammad Rasool and Amir Ahmadi (2019), "Introduction to the basics of the relationship between law and ethics in fuzzy logic: interaction or conflict". Journal of Ethics, year 10(40), 71-96. [In Persian]
- Amiran Bakshaish, Isa and Bariklo, Alireza (2013). "The concept of compensation principle in insurance rights". Parliament and Strategy Magazine, 21 (80) (2013), 169-193. [In Persian]
- Ansari, Morteza. (1996). Maksab, Tabriz, Alahat publishing. [In Persian]
- Asghari Aghmashedi, Fakhruddin and Hamidreza Abui, (2009), "Good faith in the execution of contracts in British and Iranian law". Private Law Studies Quarterly 40(2), 1-20. [In Persian]
- Badini, Hassan and Islami Farsani, Ali. (2012). "The role of fairness in civil responsibility", comparative law researches, 17 (3), 25-45. [In Persian]
- Badini, Hassan. (2005). Philosophy of civil responsibility, first edition, Tehran, publishing company. [In Persian]
- Bariklo, Alireza. (2022). Civil responsibility, 10th edition, Tehran, Mizan publishing house. [In Persian]
- Bérénice, Bertier-Lestrade. (2019), La bonne foi dans la réforme française des contrats, Presses de l'Université Toulouse Capitole, 141-160
- Corbin, Arthur. (2013). Corbin on Contracts, Breach, By Joseph M. Perillo, Volume 10, USA, Lexis Nexis.
- Deilmi, Ahmad. (2017). "The nature and basis of the rule of good faith and ways to prove it". Comparative Research Quarterly of Islamic and Western Laws, 5(3), 118-91. [In Persian]
- Del Vaccio, Giorgio. (2007). The Philosophy of Law, Translated by Javad Vahedi, Tehran, Maysan Publishing.
- Eisenberg Theodore and Geoffrey P Miller. (2013). "Damages Versus Specific Performance: Lessons from Commercial Contracts", New York: University Law and Economics Working. 29-69
(DOI:[10.2139/ssrn.2241654](https://doi.org/10.2139/ssrn.2241654))
- Ejazi, Seyyed Mojtabi and Mohammad Javad Saffar (2017), "Comparative study of hardship and hardship in the principles of international commercial contracts with its jurisprudence in Iranian law". Fiqh and History of Civilization, 4(3), 187-171. [In Persian]
- Ferdosipour, Mohammad and Kazemi Golvardi, Mohammadreza and Ahmari, Mohammadreza. (2021). "Ethical approach of compensation for moral damage caused by dementia in jurisprudence and legal subjects of Iran" Ethical researches, 11(4). 161-178. [In Persian]
- Fleming, R.W. (1962). "The obligation to Bargain in Good", [Dedman School of Law](https://scholar.smu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4125&context=smulr), [Law Journals](https://scholar.smu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4125&context=smulr), [SMU Law Review](https://scholar.smu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4125&context=smulr), 16(1), 43-56.
(<https://scholar.smu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4125&context=smulr>)

- Ghaffari, Mohammad Hadi and Baghbanzad, Mohammad Reza. (2016). "Ethical indicators in Razavi's debates", *Ethical Research Journal*, 10(35), 103-122. [In Persian]
- Ghasemi Hamed, Abbas, Khosravi Farsani, Ali and Aghababaei, Fahima. (2012). "Punitive damages in Iranian law". *Judicial Law Journal*, 77(81), 187-161. [In Persian]
- Ghasemi, Mohsen. (2010). "The role of predictability of damage in contractual and coercive civil liability", *Scientific Quarterly of International Legal Research*, 3(7), 133-92. [In Persian]
- Ghesmati Tabrizi, Ali. (2014). "Principle of full compensation for losses" *Fiqh Studies*, 7(13). [In Persian]
- Gurbanpour, Amir Mahdi. (2006). "Fault and causal relationship in the civil liability system", *Judiciary Journal*, (14). (In Persian)
- Haji Azizi, Bijan. (2010). "Methods of compensation in civil liability", *Scientific-Research Monthly of Shahid University* 9(36), 72-63. [In Persian]
- Hajipour, Morteza. (2012). *Obligatory good faith in Imami jurisprudence, Islamic Jurisprudence and Law Quarterly*, 4 (7), 31-68. [In Persian]
- Hajipour, Morteza. (2015). "Good faith in concluding a contract; With an emphasis on the Convention on the International Sale of Goods", *International Legal Journal* 33 (54), 338-307. [In Persian]
- Haqparast, Shaaban, Korosh Kaviani. and Kahvand, Hamed. (2015). "The moral goal of the legal rule; A comparative approach in the theory of Western law and Islamic law", *Comparative Research of Islamic and Western Law*, 3(4), 49-72. [In Persian]
- Hector, Fix-fierro,(2003). *courts, Justice and Efficiency A Socio - Legal Study of Economic Rationality in Adjudication*, Oxford and Portland, Oregon. (<http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/43953/1/21.pdf>)
- Ibn Manzoor, Muhammad bin Makram (1984), *Lasan al-Arab*. Qom, Adab Al-Hawza Publishing House. [In Persian]
- Imani Pir Aghaj, Alireza and Roshan, Mohammad. (2021). "Ethical-Obligatory Perspective or Instrumental Perspective in Contract Law: An Economic Analysis", *Journal of Legal Research*, 24(94), 59-84. [In Persian]
- Jafari, Ali. Heydari, Ali Murad. (2016). "Measuring the possibility of catching the jurisprudential rule of good intention". *Fiqh and Fundamentals of Islamic Law*, 50 (2), 344-329. [In Persian]
- Jahanian, Nasser. (2012). "Ethical foundations of economic security". *Islamic Economics Quarterly*, 13(52), 32-5. [In Persian]
- Karimi, Abbas and Javaherkalam, Mohammad Hadi. (2019). *Analysis of unanimous decision No. 733 of the General Board of the Supreme Court; Emphasizing the nature of money and distinguishing between devaluation of money, damage of late payment and damage caused by price increase*. *Encyclopedia of Economic Law*, 27(17), 1-24. [In Persian]

- Kashvari, Isa. (2004). Application of jurisprudence rules in law, Tehran, Nasrghiath. [In Persian]
- Katouzian, Nasser. (1997). Law and justice, criticism and opinion, third year, numbers 3 and 2. [In Persian]
- Katouzian, Nasser. (2000). A step towards justice, Nasser Katouzian's collection of essays, second volume, first edition, Tehran, Tehran University School of Law and Political Science Publications, [In Persian]
- Katouzian, Nasser. (2007). Obligations outside the contract (forced guarantee), volume 1, Tehran, University of Tehran. [In Persian]
- Katouzian, Nasser. (2004), Introduction to the science of law and the legal system of Iran, 43rd edition, Tehran, publishing company. [In Persian]
- Kilini, Muhammad bin Yaqub. (1988). Kafi, Tehran, Darul Kitab al-Islamiya, third volume, second edition. [In Arabic]
- lambert-Faivre et Porchy,yvonne et Porchy-simon, stephonie.(2016).Droit du dommage corporel.systemes dindemisation.8.(en.paris.Dalloz)
- Lezgi, Mohsen, Saber, Hossein and Jalali, Seyyed Mohsen. (2021) "Evaluation of the moral responsibility and duties of the government towards responsibilities outside of the will". Ethical research, 11(4). 222-197. [In Persian]
- Mackaay, Ejan. (2012).« Good Faith in Civil Law Systems – A Legal-Economic Analysis»Vrank en vrij - Liber amicorum Boudewijn Bouckaert, Jef De Mot (ed.), Brugge, die Keure - Juridische Uitgaven, 2012, 105-134.
- Mirshkari, Abbas. (2022) practical treatise on civil responsibility, fourth edition, Tehran, publishing company. [In Persian]
- Mirzaei, Iqbal Ali and Amini, Azita. (2021). "Difficulty and difficulty in contracts and their effects in Iranian law based on legal principles", Specialized Quarterly Journal of Jurisprudence and Usul Studies, 4(2). 115-136. [In Persian]
- Mohammad Rezaei, Mehdi and Mohammad Rezaei, Mohammad. (2013). "Investigating the basics of utilitarian ethical philosophy in the organization (comparison of the utilitarian ethical system with the organization's global ethical code)", Ethical Research, 5(1). 57-72 [In Persian]
- Mousavi, Seyed Ibrahim. (2001). "The Rule of Negation, Asr and Harj", Judicial Legal Journal, 65(34), 33-49. [In Persian]
- Naji, Mullasaleh Abdul Jabbar. (1975). The principle of Hasan al Niyyah in the execution of contracts, Baghdad: Dar al-Rasalah for printing. [In Arabic]
- Naqibi, Seyyed Abulqasem. Taghizadeh, Ebrahim and Bagheri, Abbas. (2013). "The place of goodwill in Imami jurisprudence", Research Journal of Islamic Law, 11(1). 57-33. [In Persian]
- Naraghi, Mohammad Mahdi. (2000). Jame Al-Saadat, Qom, Ismailian Institute. [In Persian]
- Newman, M.Ralph,(1964). "La nature de l'equiteendroitness", Revue internationale dedroit compare 16(2).
- Nik Farjam, Zahra (2012). "Compensation for moral damage in jurisprudence

- and law". Jurisprudential foundations of Islamic law, Islamic jurisprudence and law research paper, 6 (11), 105-127. [In Persian]
- Rahimi, Habibullah and Taraf, Fatemeh. (2017) "Investigating the characteristics of desirable justice in the first article of Iran's civil liability law in comparison with John Rawls' theory of distributive justice" Private Law Research Quarterly, 7th year, 25th issue: 59-88. [In Persian]
- Rahmani, Hossein and Karimi Mohamadabadi, Hassan. (2018). Comparing the moral system of "Islam" and "Tao", Marafat Adyan, 10(3). 45-62. [In Persian]
- Richard, Owen, (2000). Essential Tort Law, third edition, London. Sydney, Canvendish Publication.
- Sadeghi Alireza, Niknejad, Javad and Hosseini Moghadam, Seyed Hassan. (2021). "An analysis of the legislator's economic point of view regarding some rules regarding compensation for property damage". Quarterly Journal of Excellence in Law, 12 (2), 28-49. [In Persian]
- Safai Seyed Hossein and Rahimi, Habibullah (2014). Civil liability (requirements outside of the contract), Tehran, Samit publication. [In Persian]
- Safai, Hossein and Rahimi, Habibullah. (2009). Civil liability. Requirements outside the contract, Volume 3, Tehran, Semit. [In Persian]
- Salehi Rad, Mohammad. (1999). "Good faith in the execution of contracts and its effects", Legal Journal of Justice, (26), 116-83. [In Persian]
- Samadi, Siddiqa and Khandani, Seyed Pedram. (2013). "Good faith of the subject of the harmful act", International Legal Research, 7(24), 1-28. [In Persian]
- Sanepour, Maryam. (2018). "Principles of "peaceful ethics" focusing on the words of Imam Ali (peace be upon him). Alavi Research Journal, 10(2). 1-24. [In Persian]
- Schwebel, Stephen, (2015). "International Decision: The latest award from the IRAN-UNITED STATES claims tribunal: The line between approbation of damages and ruling Ex Aequo et Bono", American Journal of International Law 109 A.J.L.L.
- Sharifi, Seyed Elhamuddin, Safari, Nahid. (2010). "Comparative study of the effect of hardship (asr and haraj) in the principles of European contract law (PECL), the principles of international commercial contracts (Unidura) and Iranian law", Nameh Mofid, (79), 3-24. [In Persian]
- Solene, Rowan (2012), Remedies for Breach of Contract. A Comparative Analysis of the Protection of Performance, Oxford: Oxford University Press.
- Suzanchi, Hossein. (2018). The possibility and solutions of realizing religious science, Tehran, Research Institute of Cultural and Social Studies, Ministry of Science, Research and Technology. [In Persian]
- Tabatabaei, Mohammad Hossein. (1981), translation of Tafsir al-Mizan, translated by Seyed Mohammad Baqir Mousavi Hamdani, volume 19, Islamic Publications Office, Qom. Iran. [In Persian]

- Thaghafi, Maryam and Niazi, Abbas (2021), "Comparative study of the possibility of civil liability litigation of a benefactor in jurisprudence and common law", *Comparative Law Quarterly* 8(2), 57-74 [In Persian]
- Treitel Guenter, (2003), *The Law of Contract*, 3 ed, London, Sweet & Maxwell.
- Tusi, Khwaja Nasiruddin. (2008). *Akhlaq Naseri*, edited by Abdul Hadi Judi, Tehran, Behzad. [In Persian]
- Vanel, Marguerite. (1970). *Bonne foi*, Encyclopédie Juridique, 2° Édition, Tome 1, Pierre Raynaud, Paris, Dalloz.
- Yousefzadeh, Ahmed, Sokhnoor, Mehdi and Rostamzadeh Moal, Soroush. (2017). "Judicial adjustment of the contract based on its economic imbalance in law, Iran, American law and international documents", *scientific-research quarterly of Danesh Civil Law*, 7(2). [In Persian]